

Deze exkursie beslaat het unieke gebied boven de gemeenschappelijke monding van de vroegere rivieren de Hunze en de Lauwers, waar een eeuwendurende strijd gaande was en is tussen de zee, de zandbanken, de kwelder en het laagveen met als overwinnaar het eiland Schiermonnikoog.

Peter Huig, Joost Lobstein

EXKURSIE

LAUWERSMEER/SCHIERMONNIKOOG

DE EXKURSIE BESTAAT UIT EEN VAARTOCHT met het nieuwe schip 'de Noorderbreedte'. Het beginpunt van de tocht ligt bij de steiger van 'Expozee' in Lauwersoog. Na een omzwenning over het Lauwersmeer wordt de Noorderbreedte geschut in de Robbengat-sluis, waarna koers gezet wordt naar Schiermonnikoog. De informatieverstrekking onderweg is vanzelfsprekend. Op Schiermonnikoog aangekomen staan de fietsen klaar voor de fietsexkursie, die de historie van Schiermonnikoog, cultuur-historisch en fysisch-geografisch, als onderwerp heeft. Ook op Schiermonnikoog heeft het spel tussen wind, land en water gezorgd voor dynamiek. Het gegeven dat het eiland de laatste 400 jaar 10 km naar het oosten gewandeld is spreekt boekdelen.

Ontstaan Waddenzee

Na de laatste ijstijd, 10.000 jaar geleden, toen de Noordzee droog lag, was er nog helemaal geen Waddenzee. Toen het klimaat verbeterde en de gletsjers gingen smelten ging de zeespiegel stijgen. Op het moment dat 4000 jaar voor Chr. de

drempel in het Nauw van Calais door de Atlantische Oceaan genomen werd, breidde de Noordzee zijn invloed in de lage landen uit. Westelijk van het droge glaciale gedeelte kwam een groot zandtransport op gang, zodat zich zandbanken gingen vormen voor de kust. De zandbanken vormden strandwallen, waarachter zich een veenmoeras vormde. De zeespiegel bleef stijgen en er ontstonden doorbraken, vaak op plaatsen waar rivieren zich een weg naar zee probeerden te verschaffen. De Waddenzee was geboren. Er was een ondiepe zee ontstaan, waarbij sedimentatie zorgde voor een afwisseling van zandbanken en slikken. Zand en slib werden met iedere vloed aangevoerd via de geulen en pieren. De eilanden zijn ontstaan als overblijfselen van de strandwallen en hebben zich verder ontwikkeld. De Waddenzee is uniek in de wereld. Dit heeft te maken met de vele voorwaarden die ten grondslag liggen aan het ontstaan van een dergelijke zee. Een aanvoer van fijn materiaal, een groot tijverschil, bescherming tegen golfwerking door eilanden, een langzaam aflopende zeebodem, een gematigd klimaat ivm. de vegetatie en fauna, de aanwezigheid van bodemdaling, rivieren

met trechtermondningen en een vlak achterland zijn nodig voor het ontstaan van een Waddenzee.

Lauwerszee

Omstreeks het jaar 400 ontstond een nieuwe geul ten westen van Schiermonnikoog. De sterke vloedstroom teisterde de kust daar waar de Hunze en de Lauwers uitmondde in de Waddenzee. Veel veen werd weggeslagen, evenals de kleiafzettingen. De terpbewoners waren door deze agressieve binnenzee genoodzaakt hun woonplaatsen op te hogen. Omstreeks het jaar 1000 was zoveel veen weggeslagen dat plaatsen als Groningen, Winsum, Kollum en Dokkum zich konden ontwikkelen tot vooraanstaande handelsplaatsen, omdat ze via de Lauwerszee een goede verbinding met open water kregen. De plaatsen Oostmahorn, Visvliet en Dokkum lagen aan de rand van het gebied dat bij hoogwater onderliep.

Toen de Lauwerszee de grootste uitbreiding kende begon de mens met de aanleg van dijken. De schiere monniken van de Cistercienser-orde uit Rinsumageest, Gerkesklooster

Lauwers meergebied.

en Aduard hebben veel werk verzet. De omvang van de Lauwerszee nam geleidelijk af (fig 1).

Rond 1400 werd ca. 2500 ha kweldergrond ten noorden van de lijn Kollum-Burum-Visvliet van een dijk voorzien. De grootste inpoldering in de lage landen in de Middeleeuwen was een feit. Pas in 1969 zou de Lauwerszee door de afsluiting van de huidige dijk, tussen Friesland en Groningen, van vorm en karakter veranderen.

Van binnensee tot Lauwersmeer

De Lauwerszee is niet afgesloten omdat de zee een te groot gevaar zou vormen. Het ging vooral om de verbetering van de afwatering van Noordwest-Groningen en Noordoost-Friesland. Toen eenmaal besloten werd de Lauwerszee te dichtten ging dit wel volgens de deltatwet. Een gesloten Lauwerszee met een beheersbaar waterpeil zou een goed alternatief zijn voor de dichtslibbende geulen die zorgden voor een stagnatie van de waterafvoer van het Dokkumer Grootdiep in Friesland en het Reitdiep in Groningen. Het grote bergende vermogen van het Lauwersmeer zou de overstromingsproblemen die tot in Noord-Drente opraden kunnen verhelpen. Na de afsluiting is de situatie van de waterhuishouding in de stroomgebieden van de Drentse A, de Hunze, het Dokkumer Grootdiep en de Zwemmer drastisch verbeterd (althans voor de boeren). Wat de natuur moest inleveren op het land en in het estuarium, werd voor een deel teruggewonnen, er vanuit gaande, dat een groot zoetwatermeer vlak onder de waddendijk een nieuw uniek gebied heeft opgeleverd. De voorwaarde voor een

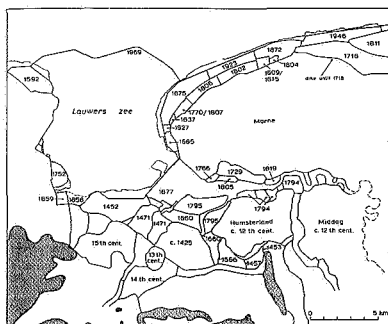
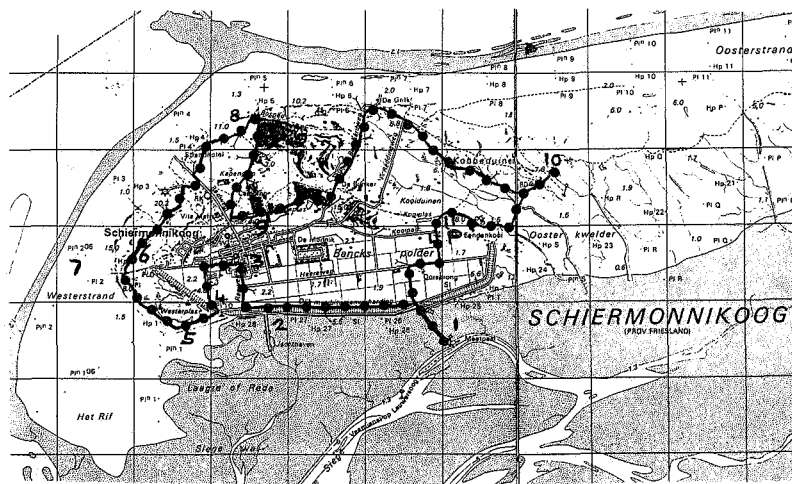

Fig 1 Inpolderingen rond de Lauwerszee

Route op Schiermonnikoog

nieuwe unieke flora en fauna werd geschapen toen op 25 mei 1969 de kleppen in de laatste caissons werden neergelaten opdat de afsluiting een feit was. Spuisluizen moesten het overtollige water uit Friesland, Groningen en Drente lozen op de Waddenzee, bij laagwater. Door een snelle doorspoeling was het meer binnen enkele maanden zoet. De ontzilting van de vroegere kwelders verliep veel langzamer. Het zoete meerwater werd omgeven door zoute gronden. Nog steeds zijn de bodems in de lage gebieden niet ontzilt.

Helaas kon de natuur niet overal haar gang gaan. De mens eigente zich delen van het ingedijkte gebied toe. Op verzoek van de regering hebben de provincies Groningen en Friesland in 1969 op elkaar afgestemde streekplannen voor het Lauwersmeergebied gemaakt.

Nadat de plannen waren vastgesteld werden door de gewesten waar tussen het Lauwersmeer verdeeld was, bestemmingsplannen opgesteld. Dit waren de gedetailleerde uitwerkingen van de streekplannen. Voordat de gemeentelijke indeling in 1972 gerealiseerd werd, werd de interprovinciale Lauwerszee-commissie geïnstalleerd. Dit alles resulteerde in het inrichtingsplan 1980. Volgens het inrichtingsplan kreeg het Lauwersmeergebied de volgende functies: recreatie, berging

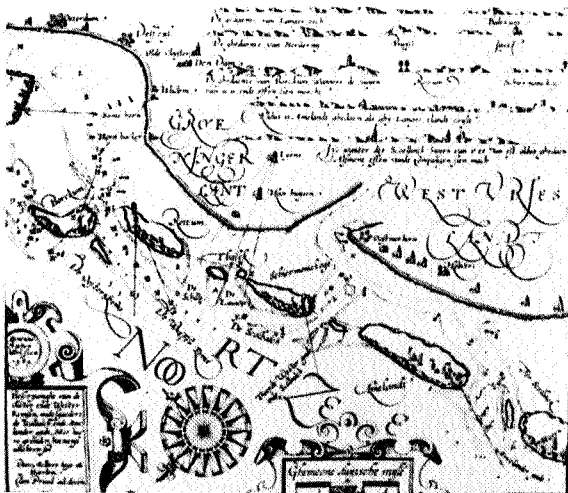
(boezem), akkerland, natuur en militair oefenterrein. Daarbij kwam Lauwersoog, waar een haven met bijbehorende bedrijvigheid is ontstaan.

Hoe het Lauwersmeer er in de toekomst uit zal zien hangt af van het feit of men rekening houdt met de grootschaligheid van het gebied en het karakter van een voormalig waddenlandschap, waarin het vertakte geulensstelsel grotendeels bewaard is gebleven. Het is te hopen dat economische exploitatie door middel van recreatie en landbouw, alsmede militair gebruik, afgestemd wordt op een gebied waarin de natuur nog steeds niet 'ontwikkeld' is. De flora en fauna passen zich nog steeds aan tot een evenwichtssituatie is bereikt en het zilte verleden van het Lauwersmeer alleen nog is af te leiden uit de vormen van het landschap.

Schiermonnikoog

Evenals de meeste eilanden is Schiermonnikoog naar het oosten verplaatst ten gevolge van zeestromingen en de heersende windrichting. Dit verschijnsel wordt kustdrift genoemd. Daarbij komt dat ook een verplaatsing naar het zuiden heeft plaatsgevonden. Dit komt door afslag van de duinen aan de noordkant en kwelderaanwas aan de zuidkant (fig 2).

Kaart van Albert Hayen

Vroegere strandhotel in 1923 op de afgrond

Sikhelduin

laag kalkgehalte. Deze duinen zijn zo voedsel-arm dat er slechts mossen groeien (fig 7).

Kwelder

Aan de zuidkant van de duinen ontstonden de kwelders. Als deze wadafzettingen 40 cm boven gemiddeld hoogwater liggen, raken ze weelderig begroeid met kweldergras en lamsvoor. Deze zoutminnende vegetatie is zeer voedzaam voor schapen en jongvee en verdraagt begrazing goed. Voordat deze vegetatie een kans krijgt moeten de pioniers op de slikken het opslibbingsproces versnellen door slik in te vangen. Belangrijke soorten in dit verband zijn zeekraal, schorrekruid en schijnsprurrie. Sinds de 30-er jaren heeft de mens om het opslibbingsproces te versnellen het Engels slijkgras geïntroduceerd. Deze bemoeienis leek de zeekraal de das om te doen. Gelukkig bleek dat het slijkgras zich vooral manifesteerde op week slib.

Op de oostkant van Schiermonnikoog op de kwelder treffen we de zg. slenken aan. Hierdoor kan het zeewater naar binnen dringen, om diep naar binnen toe een uniek milieu te scheppen zodat een rijke flora en fauna ontstaan. Zo kunnen bv. eiderenden en bergenden (nestelend in oude konijnholen) broeden op droge plaatsen, terwijl het zoute water toch dichtbij is. De polder van Schiermonnikoog die ca. 1850 bedijkt werd is een oude kwelder waar nu de boeren veeveelt uitoefenen.

Schiermonnikoog het 'wandeileiland'

Het wandelen van Schiermonnikoog blijkt uit de volgende zaken.

De grensrivieren tussen Friesland en Groningen, de Lauwers en het Reitdiep, stroomden vroeger oostelijk van het eiland in de Noordzee. Een zeer duidelijke aanwijzing hiervoor geeft Aelbert Hayen in zijn — ten behoeve van de zeevaart uitgegeven — boek 'Amsterdamse Zeecaerten' (1585). Hierin komt een kaart voor waarop een lijn is getrokken langs de oostkant van het zeegat de Lauwers, naar de vastewal van Groningen, over de achter elkaar liggende kerktorens van Leens en Hornhuizen. Wanneer men op de tegenwoordige topografische kaart dezelfde lijnen over de kerktorens trekt (de toren van Leens is weliswaar in 1863 afgebroken, maar op dezelfde plaats is de nieuwe verzeen), dan ziet men dat de lijn tegenwoordig loopt over het wantij en ten westen langs het bakken op het Willemsduin. De verplaatsing naar het oos-

ten is hiermee duidelijk bewezen. Een gemiddelde opschuiving per eeuw van 2,73 km kan men aanhouden en het is verantwoord dit ook te doen voor de tijd van de kaart van Hayen uit 1585.

Gaan we hierbij zeven eeuwen terug, tot het begin van de Middeleeuwen, dan komt men op een westwaartse verplaatsing van ruim 19 km. In die tijd stroomde de rivier de Lauwers, verenigd met het water van het Reitdiep en het Dokkumerdiep, ten oosten van Schiermonnikoog. Een ander bewijs hiervoor is, dat op de beroemde historische kaarten van Ortelius uit 1568, Sgrooten uit 1573 en Mercator uit 1606 de verbinding ten zuiden van het eiland, tussen het zeegat de Lauwers en de rivier de Lauwers, genoemd wordt 'Dat oude Groeniger diep'. Dit zou wijzen op een laatste nagalm van de drukke scheepvaartroute naar de stad Groningen. Toen het wantij eenmaal van Schiermonnikoog naar de Groninger kust liep, heeft het, zoals ieder wantij, veranderingen ondergaan. Bepaalde geulen en prielen verlegden zich, diepten zich uit of verzandden.

Verder is er de geschiedenis van de ondergang van het vroegere dorp Westerburen. De overblijfselen liggen nu onder het zand vlakbij paal 2 op het westerstrand. Bijna een halve eeuw heeft tgv. duinafslag het liquidatieproces van het oude dorp geduurd. Het begon in 1715 toen de oude kerk moest worden afgebroken door duinoverstuiving. De kerk werd meer landinwaarts herbouwd tot hij in 1760 alsnog ten prooi viel aan de golven. Vanaf 1720 werden de huizen verplaatst. In 1760 was het pleit beslecht en werd Westerburen voorgoed prijsgegeven aan de zee. Nu liggen de overblijfselen niet meer in het water, maar zijn bedekt door een nieuwe zandbank, die zich tientallen jaren geleden tegen het eiland heeft aangeveild. Deze zandbank is een van de vele die zich hebben verplaatst van Ameland naar Schiermonnikoog. Als een zandbank de westkust naderde werd er bij eb en vloed veel water geperst door een smalle geul vlak onder de kust. Spektakulaire duinafslag was het gevolg. Dit proces verklaart de ondergang van Westerburen. Ook omstreeks 1900 heeft zich iets dergelijks afgespeeld. Het eerste strandhotel verdween in de golven. Tegenwoordig ligt er een breed strand dat het eiland tegen afslag beschermt.

Opvallend is de sterke groei van de vloedhaak van Schiermonnikoog. Men schrijft dit toe aan de afsluiting van de Lauwerszee. Een vloedhaak treffen we aan op bijna alle waddeneilanden. Hij ontstaat door zandaf-

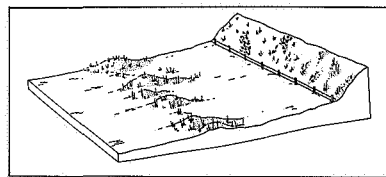

Fig 3 Begroeide strandduintjes

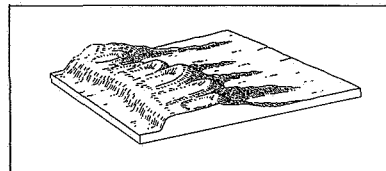

Fig 4 Gekeerde zeeveep

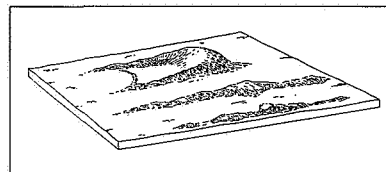

Fig 5 Paraboolduin

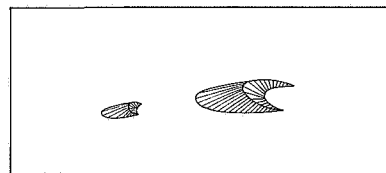

Fig 6 Sikhelduin

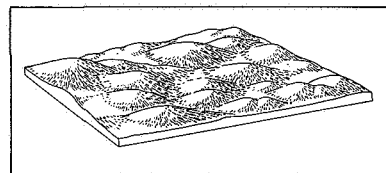

Fig 7 Kopjesduin

zetting bij afnemende stroomsnelheden wanneer het water bij vloed eenmaal door het zeegat is geperst.

Bewoningsgeschiedenis

Schiermonnikoog maakte deel uit van de goederen van het klooster. De schiere monniken (ze droegen een grijze pij) bereikten te voet, een aantal smalle geulen overstekend, het oog (eiland). Ze bouwden een kleine kapel. Ook op Ameland, Vlieland en Griendhuisden monniken. Al spoedig volgde een aantal boeren, dat bemerkte dat het bestaan op het eiland 'schraal' was. De walvisvaart werd een belangrijk middel van bestaan.

Omstreeks 1580 vond een overgang plaats van het rooms-katholicisme naar het protestantisme. Er vond konfiskatie plaats van alle kerkelijk bezit. De kloostergoederen kwamen toe aan de Staten van Friesland. Het eiland werd, omdat het niets waard was, in 1640 voor een appel en een ei verkocht aan de familie Stachouwer. Het waren hooghartige feodalistische ingestelde landjonkers die als grootgrondbezitters de bevolking trachten uit te zuigen. De rechtspraak, gedaan door de genoemde familie, was berucht. Van 1640 tot 1844 hebben gedurende ruim 200 jaar 5 Stachouwers geheerst op Schiermonnikoog.

De familie Stachouwer had 13 jaar met het eiland geleurd. De Staten van Friesland hadden geen belangstelling.

In 1859 werd Schier verkocht aan Mr. John Erich Banck, advocaat uit Den Haag.

De periode Banck was een aangename voor eiland en bewoners. De bouw van de waddendijk, de helmaanplant, de Herewegaanleg, verbetering vaarverbinding en het vlechrecht betekenden een verbetering voor de ekonomie van het eiland. Banck verkocht het eiland aan de Duitse graaf Hartwig von Bernstorff Wehningen. Zowel hij als zijn zoon, die in 1903 eigenaar van het eiland werd, waren goede landheren. De aanleg van de oude veersteiger en de dennenaanplant waren een weldaad voor het eiland. De zoon Georg Ernst August (die pas vorig jaar overleden is) voelde zich benadeeld toen in 1945 de Staat der Nederlanden het eiland opeiste.

Schiermonnikoog, nationaal park

Uit het voorgaande is gebleken dat er veel verschillende landschappen op Schiermonnikoog voor handen zijn. Er zijn ook veel overgangsgebieden. Dergelijke geleidelijke overgangen zijn gunstig voor het ontstaan

Eilander huizen aan de Langgestreek

van een grote verscheidenheid aan planten- en diersoorten.

Achterevolgens vindt men het strand, de zeereep, kalkrijke jonge binnenduinen, kalkarme oude binnenduinen, de polder, de dijk, de kwelder en de slikken. Verder is de voortdurende dynamiek van het eiland uniek. Tegenwoordig gaat op het eiland die verandering geleidelijker, doordat de mens helmgras en denbossen heeft aangeplant.

Samengevat is Schiermonnikoog een eiland met zeer veel verschillende landschappen en overgangen, die de drager zijn voor een boeiende uitgebreide flora en fauna, aldus een dynamisch systeem vormend.

Dit is ruim voldoende voor de kwalificatie Schiermonnikoog, nationaal park. Dit betekent een nieuwe mogelijkheid tot natuurbehoud. De overheid heeft dit allemaal bedacht om de natuur te beschermen tegen de mens en te bewaren voor de mens. Na een uitgebreide inspraakprocedure wacht men op Schiermonnikoog tot de formele afkondiging een feit is. Het bezoekerscentrum 'De oude centrale' gaat in de toekomst een steeds belangrijker rol vervullen in de informatievoorziening aan de toeristen. Een goed beheer moet een samenspel zijn tussen bewo-

Graaf von Bernstorff

ners van het eiland, de boeren, natuurbeschermers en natuurlijk de recreanten. Een goede voorlichting kan bijdragen tot een toenemend begrip voor de goede zaak die velen aan het hart gaat. Het behoud van een eiland waar de natuur en de elementen zorgen voor een prachtig decor.

Route fietsexkursie

De route voert langs elf aandachtspunten

- 1 Start.
- 2 Oude steiger met aandacht voor de Waddenzee, de vroegere postboten, een dubbelambt van een dominee en de Banckspolder.
- 3 Oosterburen met aandacht voor de monnik, de commandeurswoningen en de structuur van het dorp.
- 4 De Westerplas, een vogelbroedgebied.
- 5 De vloedhaak.
- 6 Duinvorming, zeerepen, paraboolduinen en afgesnoerde strandvlaktes.
- 7 Strandduinen waar vroeger Westerburen lag . . .
- 8 Uitgebreide paraboolduinkomplexen en de dennenaanplant.
- 9 Kopjesduinen met mosbegroeiing.
- 10 De Kobbenduinen, de Oosterkwelder, slenken, vogelbroedgebieden.
- 11 De eendenkooi. ●

Opgave exkursie

Op zondag 10 september bestaat de mogelijkheid de vaar-fietsexkursie mee te maken. Het vertrek is 9.30 uur vanaf de steiger bij Expozee in Lauwersoog. Na een exkursie over het Lauwersmeer steken we met het schip de 'Noorderbreedte' de Waddenzee over waarna op het eiland de fietsen klaarstaan. De lengte van de fietstocht bedraagt 18 km. Onderweg stappen we meermalen af voor nadere toelichting en uitleg. De hele dag is deskundige begeleiding aanwezig. Op Schiermonnikoog krijgt u de gelegenheid om te lunchen. Zelf brood meenemen is natuurlijk altijd mogelijk. Om 17.30 uur zijn we terug in Lauwersoog. De kosten bedragen f 40,- per persoon. U kunt reserveren door f 40,- over te maken op giro 672357 tnv. Perception Edukatief, Groningen, onder vermelding van Schiermonnikoog. U kunt telefonisch inlichtingen inwinnen op nummer 050-182580, Perception Edukatief.